

Spis treści

Wstęp	7
1. Pojęcie podmiotowości w ujęciu interdyscyplinarnym	11
1.1. Podmiotowość w ujęciu filozoficznym	11
1.2. Podmiotowość w ujęciu socjologicznym	16
1.3. Podmiotowość w ujęciu psychologicznym	19
1.4. Podmiotowość w ujęciu pedagogicznym	31
1.4.1. Podmiotowy charakter wychowania	32
1.4.2. Podmiotowość jako cel wychowania	34
1.4.3. Podmiotowość jako wartość edukacyjna	35
1.4.4. Podmiotowość jako efekt działań edukacyjnych	37
2. Doświadczenie podmiotowości przez dziecko w edukacji wczesnoszkolnej	40
2.1. Założenia pierwszego etapu edukacji szkolnej – edukacji wczesnoszkolnej	40
2.2. Możliwości i ograniczenia dziecka w wieku wczesnoszkolnym – kontekst wybranych teorii rozwoju (podmiotowość w perspektywie teorii rozwojowych)	51
2.2.1. Teoria rozwoju psychospołecznego Erika Eriksona	52
2.2.2. Teoria rozwoju poznawczego Jeana Piageta	55
2.2.3. Teoria zadań rozwojowych Roberta J. Havighursta	57
2.3. Doświadczenie podmiotowości jako czynnik prowadzący do podmiotowości	60
2.4. Dziecko jako współtwórca doświadczenia podmiotowości	63
2.4.1. Rozwój osobowości	68
2.4.2. Rozwój emocjonalny	69
2.4.3. Rozwój moralny	70
2.4.4. Rozwój poznawczy	72
2.4.5. Rozwój społeczny	74
3. Uczestnicy – współtwórcy doświadczenia podmiotowości dziecka	76
3.1. Nauczyciel jako współorganizator doświadczenia podmiotowości przez uczniów	76

3.2. Rodzice/opiekunowie jako współorganizatorzy doświadczania podmiotowości przez dziecko	85
4. Zarys problematyki i wyniki badań empirycznych	94
4.1. Doświadczanie podmiotowości jako podstawowa kategoria badań empirycznych	96
4.2. Doświadczanie podmiotowości w deklaracjach uczniów klas trzecich	98
4.2.1. Doświadczanie mocy sprawczej w deklaracjach uczniów	99
4.2.2. Doświadczanie możliwości wyboru w deklaracjach uczniów .	102
4.2.3. Doświadczanie gotowości ponoszenia konsekwencji dokonywanych wyborów w deklaracjach uczniów	107
4.3. Stwarzanie warunków sprzyjających doświadczaniu podmiotowości uczniów w deklaracjach i obserwacjach pracy nauczycieli	113
4.3.1. Stwarzanie warunków sprzyjających doświadczaniu podmiotowości uczniów w zakresie mocy sprawczej w deklaracjach i obserwacjach pracy nauczycieli	117
4.3.2. Stwarzanie warunków sprzyjających doświadczaniu podmiotowości uczniów w zakresie możliwości wyboru w deklaracjach i obserwacjach pracy nauczycieli	120
4.3.3. Stwarzanie warunków sprzyjających doświadczaniu podmiotowości uczniów w zakresie gotowości ponoszenia konsekwencji w deklaracjach i obserwacjach pracy nauczycieli	124
4.4. Zachowania rodziców/opiekunów sprzyjające doświadczaniu podmiotowości przez dziecko	132
4.4.1. Postawa górowania przejawiana w stosunku do dziecka	132
4.4.2. Postawa bezradności przejawiana w stosunku do dziecka	133
4.4.3. Postawa koncentracji przejawiana w stosunku do dziecka ...	134
4.4.4. Postawa dystansu przejawiana w stosunku do dziecka	136
5. Podsumowanie, wnioski merytoryczne, rekomendacje dla praktyki	139
Zakończenie	144
Bibliografia	146
Spis tabel	160
Streszczenie	162
Summary	165

Wstęp

Istnienie podmiotowości człowieka jest uwarunkowane procesem nieustannych przemian osobowości, określonym jako doczłowieczanie

Kazimierz Obuchowski (2001, s. 27)

Od kilkunastu lat w przestrzeni edukacyjnej poruszane jest zagadnienie podmiotowości. Kategoria podmiotowości w literaturze zajmuje znaczną jej część, a zjawisko, jakim jest podmiotowość, absorbuje wielu badaczy i teoretyków. Wieloznaczność samej kategorii oraz jej niejasność powoduje, że pojęcie to zaczyna być nadużywane w niejasnej formule, co przyczynia się do zatarcia jego prawdziwego sensu i znaczenia. Przegląd literatury daje podstawy do tego, by sądzić, że pojęcie podmiotowości przechodzi kolejne etapy ożywiania i uciszania w kontekście edukacyjnym. Zwraca na to uwagę Tadeusz Lewowicki, który taki stan rzeczy upatruje w nieustannym powrocie do kwestii podmiotowości w kontekście zgłębiania refleksji nad życiem ludzkim, jego bycia w świecie (Lewowicki, 1997, s. 52).

Warunkiem osiągnięcia podmiotowości jest jej doświadczanie. Możliwość doświadczania podmiotowości przez uczniów w wieku wczesnoszkolnym daje szansę na rozwijanie aktywnych i twórczych postaw w dalszej edukacji i życiu społecznym. Pozwala na stawanie się jednostką w pełni odpowiedzialną za swoje czyny i gotową ponosić konsekwencje własnych wyborów. Wiek wczesnoszkolny jako pierwszy etap edukacji szkolnej dziecka jest istotny dla dalszego jego rozwoju. Wynikające dla tego okresu zadania rozwojowe, uwzględnianie innych perspektyw czy odczuwanie istotności własnych kompetencji, dają podstawy, by okres ten uważać za niezmiernie ważny dla rozwijającej się jednostki, która w efekcie doświadczania podmiotowości nie będzie przyjmowała postaw biernych i odtwórczych.

Doświadczanie podmiotowości przez uczniów kończących pierwszy etap edukacji szkolnej jest ważnym i istotnym zagadnieniem, rozpatrywanym zwłaszcza w naukach pedagogicznych. Podstawą badań tego problemu jest zapoznanie się z wypowiedziami dzieci na temat ich doświadczania podmiotowości oraz rozpoznanie tego, co na ten temat myślą i robią dorośli uczestnicy ich edukacji, czyli nauczyciele i rodzice. Ważność tej problematyki w codziennych warunkach szkolnych skłania do głębszego zainteresowania się tym zagadnieniem i do poszukiwań empirycznych na temat doświadczania podmiotowości przez uczniów. Doświadczanie podmiotowości ujmowane jest jako stan, droga dochodzenia do samodzielności, samostanowienia o sobie, poczucia sprawstwa, wiedzy o własnych

potrzebach, zbierania doświadczeń w kierunku wszechstronnego rozwoju ku pełnej podmiotowości. Zjawisko zachodzące w rzeczywistości szkolnej ucznia (w sytuacjach szkolnych) to gotowość do budowania pozytywnych relacji z innymi, odwaga do ponoszenia konsekwencji za własne czyny a w rezultacie stawania się odpowiedzialnym i świadomym swych praw i obowiązków członkiem społeczeństwa.

Istotna w rozważaniach jest kategoria „tu i teraz”, szczególnie dla oglądu sytuacji szkolnych, w jakich funkcjonuje dziecko. Ważne jest bezpośrednie przyjrzenie się relacjom zachodzącym w procesie dydaktycznym między nauczycielami a uczniami. Z obserwacji rzeczywistości szkolnej jednoznacznie wynika, że nauczyciele nader często posuwają się do dyskretnego wyręczania uczniów. Wyręczają ich w pracach, w podejmowaniu decyzji, a nawet w dokonywaniu wyboru. Nauczyciele podczas zajęć dominują, wydając polecenia, słowne nakazy i zakazy, prowadzą edukacyjny monolog, który nie sprzyja procesowi twórczemu na zajęciach.

Podjęcie badań dotyczących doświadczania podmiotowości w sytuacjach szkolnych przez dzieci stworzy możliwość rozpoznania tego zagadnienia. Niewątpliwie może przyczynić się także do zaproponowania zmian w rzeczywistości szkolnej.

W zależności od dyscypliny naukowej w odmienny sposób odczytuje się znaczenie podmiotowości. Rzeczą trudną jest zaprezentowanie wszystkich jej ujęć, które pojawiły się w literaturze, dlatego dla celów tej pracy wybrano i zaprezentowano te z nich, które mają szczególne znaczenie dla pokazania znaczenia i kontekstu doświadczania podmiotowości przez ucznia w wieku wczesnoszkolnym.

Praca składa się z pięciu rozdziałów. Trzy z nich opracowane zostały na podstawie analizy literatury przedmiotu.

W pierwszym rozdziale omówiono zagadnienia kategorii podmiotowości w ujęciu interdyscyplinarnym. Ukazano wieloznaczność tego pojęcia w ujęciu filozoficznym oraz w naukach społecznych, takich jak socjologia, psychologia i pedagogika. Zaprezentowane ujęcia nie wyczerpują tematu podmiotowości, a wynikają z chęci odniesienia się do znaczenia tej kategorii dla dziecka w wieku wczesnoszkolnym.

W rozdziale drugim analizowano doświadczanie podmiotowości dziecka w wieku wczesnoszkolnym w kontekście założeń pierwszego etapu edukacji. Omówiono tę kategorię badawczą, a także sylwetkę dziecka jako współtwórcy doświadczania podmiotowości w perspektywie wybranych teorii rozwojowych, w zakresie możliwości i ograniczeń dziecka w tym wieku.

W rozdziale trzecim przedstawiono osoby znaczące dla rozwoju dziecka, jakimi są rodzice i nauczyciele, którzy wspierając rozwój dziecka, pomagają mu stawać się pełnoprawnym członkiem społeczeństwa. Są oni współtwórcami jego doświadczania podmiotowości – organizując różnorodne aktywności stwarzają mu szansę na zdobywanie doświadczeń, poznawanie otoczenia.

Rozdział czwarty zawiera zarys problematyki doświadczania podmiotowości jako kategorii badawczej, a także założenia empiryczne podjętych badań. W roz-

dziale tym poddano analizie wyniki badań dotyczące doświadczania podmiotowości przez uczniów kończących pierwszy etap edukacji szkolnej. Analiza dotyczy ustalenia stopnia doświadczanej podmiotowości deklarowanego przez uczniów w zakresie trzech wskaźników: mocy sprawczej, możliwości wyboru, gotowości ponoszenia konsekwencji. Deklaracje nauczycieli w zakresie stwarzania sprzyjających warunków do doświadczania podmiotowości uczniów zestawiono z obserwacjami rzeczywistych zachowań nauczycieli. Postawy rodzicielskie przejawiane wobec dzieci zestawiono ze wskaźnikami doświadczania podmiotowości uczniów/dzieci.

W rozdziale piątym podjęto próbę określenia rezultatów poznawczych oraz wyciągnięcia wniosków metodycznych dla rodziców i nauczycieli, które wynikają z prezentowanych wcześniej wyników badań empirycznych.

Monografia jest adresowana do szerokiego kręgu odbiorców: pedagogów, nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej, rodziców dzieci, ale i studentów – przyszłych nauczycieli. Należy mieć nadzieję, że stanie się ona źródłem głębszej refleksji nad podjętym problemem oraz zainspiruje do zgłębiania zagadnienia podmiotowości człowieka.